

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Poszler Györggyel

– *Kérjük, mindenekelőtt beszéljen önmagáról, életútjáról*

– Azzal kezdeném: „retardált” nemzedék tagja vagyok. Bár a kifejezéstől valamelyest idegenkedem. Minden nemzedéknek, azon belül minden egyednek speciális a sorsa. A mienk is, az enyém is. Erről néhány szót. A sajátosság és „retardáció” az én esetemben – hadd legyek módszeres! – három dolgot jelent.

Erdélyi származású vagyok. Ma ez divat, de én valóban az vagyok. Az iskolát is a 400 éves nagy alma materban, a kolozsvári piarista gimnáziumban kezdtem. 14 éves voltam, amikor eljöttünk Erdélyből. Sok mindent tanultam. Például kisebbségi életformát; nemzeti, vallási kérdések iránti nagyobb érzékenységet; hogy a magyarságot nemcsak természetes közegként kapni, de erkölcsi elhatározásként választani is lehet; hogy milyen érték és mennyire a személyiség lényegével függ össze az anyanyelv – és ehhez hasonlókat. Meg egy táj és embertípus felejthetetlen fiziognómiáját. Túl hamar szakadtam el. Ma már tudjuk: a gyerekkor a leglényegesebb életszakasz. Nekem környezetben és topográfiában is messze tűnt. Közhely, mégis mondom: elveszett Édenné változott. Nagyobb a távolság férfi- és gyerekkor között, mint annak, ki helyben maradt. Meg kellett tanulnom egy keserves elváltást. Más a szülőföldem és a hazám. Mindez alakulhatott volna kevésbé határozottan. De nem én tehetek róla. Az egészet még nem dolgoztam fel véglegesen magamban. Írnom kell majd erről.

A nemzedék sorsa nem volt látványosan tragikus, de könnyű sem. Csak ha apáinkra gondolok: nem volt Balkán-háború, Doberdo, Don-kanyar. De volt (kamaszfejjel) '44, (diákként) '49-'53, (egész fiatalon) '56. És a baljós dátumok szinte egybefolytak. Nem volt – legalábbis nekem! – egyszeri – legyen akár katartikus – megrendülés. Az még erőforrás is lehet. Inkább próbatétel, a szellemi-erkölcsi veszélyeztetés folyamata, amiben összetörni-összeroppanni is lehetett, de még inkább elkopni-elhasználódni. Csendesen devalválódni a heroizmus minden önvigasztaló látszata nélkül. Többségünkben nem lettünk sem hősök, sem mártírok; sem veteránok, sem áldozatok. A korai fáradtságban, a reflexek kopásában, az idegek romlásában érződik valami. A fertőző májgyulladás viszonylag könnyen kiheverhető, a félelem emléke nem. A jellemet kezdi ki, az egyéni lét aranytartalékait. Szépirodalmi téma, nem elméleti.

'49 és '53 közt voltam bölcsészhallgató. Nyomasztó évek. Mindannyian másként éltük át. Sok erő felszínre került, sok elsüllyedt. Nehezen írható meg. A felszínre került erők számon tarthatók, mérhetők. Az elsüllyedtek nem. Így a legelevenebbek még mindig a személyes variációk. Szeretem a kor művészi dokumentumait. A megrázó igazakat és a szomorúan mosolyogtató önmentőket is. Nekem nagyon nehéz volt. A tudományos felkészítésünk is megsynylette az időszakot. Ám – mondom – nem lettem „mártírrá”. Befejezhettem az egyetemem. Csak nehéz megítélni, mennyit ért ténylegesen a diplománk. És a további sorsunk alakulásában – hogy is mondjam eufemisztikusan? – nem volt meghatározó a szakmai-minőségi szempont. Sokszor az emberi sem.

Mosonmagyaróvárra, majd Szombathelyre kerültem – mezőgazdasági technikumba. A sors formájában jelentkező adminisztráció iróniája. Városi voltam. A gabona-

fajtákat sem tudtam megkülönböztetni. De nem várhattam másra. Szüleim „anyagi lehetőségeit” az utolsó továbbfolyozhatatlan ingig kimerítettem. Elmentem Óvárra. Csak irodalmi fogalmaim voltak. Kästner remekét, az *Emil és a dektektíveket* magyarított változatban olvastam. Ez volt a címe: *Gyurka és a detektívek*. Benne nem Emil utazott Neustadtból Berlinbe, de Gyurka Mosonmagyaróvárról Pestre. Így érkeztem én – Gyurkával – Pestről Mosonmagyaróvárra. 11 év után jöttem vissza. De valóban a szakmába csak '72-ben kerültem. Az egyetemre. A 60-as években kezdtem igazán publikálni. Ez a „retardáció” lényege.

– *Első, igazán nagy hatást tett könyvét Szerb Antalról írta. Elmondaná, hogy e rendhagyó pályafutása során hogyan jutott el éppen őhöz? Mit jelentett az ön számára a tragikus előkép?*

– Hadd legyen a dolog szimmetrikus, ha már így kezdődött. Itt is három tényező összefonódásáról beszélnek.

Az egyetemi években – újra finomkodom! – nem sok jót hallottam Szerbről. Egy új tudományos szemlélet gyermekevei voltak. Ideologikus idolumokkal súlyosbított gyermekbetegségekkel. Szürke értelmező szempontokkal, lehangoló egyszerűsítésekkel. Az élmény veszett el, a jelentés többértelműsége, a művészet mágikus hatása. Elvonókúra volt inkább és leszoktatás, nem felfedező út és hozzászoktatás. Szerb mindig rosszul járt. Munkássága sűrűn volt elretentő példa. Elmarasztaltatott a szellemtörténet minden bűnében. Mert ami nem volt marxizmus, szellemtörténetté avatott. Így érkeztem hozzá, nagyrészt dacból. Lenyűgözött tudása, gondolati-stiláris eleganciája, legnehezebb gondokat megoldó teoretikus könnyedsége. Azóta is tudom: tudomány és rossz stílus, mélység és nehézség, bölcsesség és unalom nem azonos. Meg rájöttem, mi szellemtörténet, mi nem. Megismerkedtem Thienemannékkal és a Minervával, a magyar szellemtudománnyal. Utána a némettel. Dilthey nagy módszertani forradalmával, Gundolfal, Strichhel. Úgy gondolom, sok még a feltáratlan érték. Szerbről, a legvonzóbbról tudtam írni. Akiben tudomány és művészet legjobban összefonódott. Ma is eszményem. Többre nemigen futotta.

Az európai magyarság volt, ami még megkapott. Hogy a magyar kultúrát európai mércével mérte, az európai magyar szemszögből értelmezte. Választotta a magyarságot – ezért volt számára etikai érték. Még munkaszolgálatnál és sárga csillaggal se lehetett lebeszélni róla. Babitsot Szerb ismerete előtt is tűrhetően ismertem. De utána jobban értettem. Amit ő testesített meg pannon-magyar – latin-mediterrán európaiságban. Meg abban, ahogy a magyar irodalmat értelmezte. Egyéni hangként a nagy világzenekarban. Azt hiszem, még mindig igaz: Babits ihletésére Szerb írta a legjobb magyar irodalomtörténetet.

Volt gyermekem tévedésem is. (Talán megbocsátható, szakmai műhelyeken kívül dolgoztam.) Azt hittem, kis terjedelmű életmű, könnyen feldolgozható. Kis terjedelmű, csak éppen a fél világirodalom kell hozzá, a század filozófiája meg művelődéstörténet a két világháború között. Megpróbáltam. Nem dönthetem el, hogy sikerült. Ám két dolgot nyertem vele. Egyrészt – talán nem végtelen szerénytelenség? – az előbb felsoroltakban nem állok a legrosszabbul. Másrészt konok meggyőződésemmé (elérhetetlen ideálommá?) vált, hogy irodalomtörténetet csak szilárd irodalomelméleti háttérrel, irodalomelméletet csak súlyos irodalomtörténeti alappal lehet művelni. Ahogy – bármily megtévesztő könnyedséggel – Szerb csinálta. Egyre jobban érdekelt a teória – tanítani is kezdtem esztétikát. Főként a műfajelmélet látszott fontosnak. Benne tanulmányozható legjobban: miként lesz történeti folyamatból elméleti minőség, szociológiai meghatározottságból esztétikai jellemző. De ez már Lukács.

– Engedjen meg egy közbevetést: ez a meggyőződése vezette ahhoz, hogy több változatban is szembenézzen Lukács György életművével?

– Pontosan. Művészettel-irodalommal, bölcselettel kapcsolatos kérdésekben Lukács megkerülhetetlen. Már a nagyságrend számvetésre készlet. Nemcsak vele, magunkkal is. A gondolkodói becsületesség életművét nem negligálhatja, és nem kanonizálhatja. Mérlegelést kíván és vitát, újraértelmezést, nem kótáblákra vésést. Megoldásai és megoldatlanságai is mélyen meggondolkoztatók. Olykor ott van a kérdés magja, ahol tévedett. Például a műfajelméletben is.

Ezért írtam monográfiát Hegel – hiszen elsősorban ő a forrás – és Lukács műfajelméletéről. Megpróbálván kimutatni: bölcséleti előfeltevések nélkül ugyan nincs irodalomelméleti gondolatmenet, de a zárt rendszerelvű gondolkodás olykor éppen a tényeket igazza le. Valószínűleg két irányból kell elindulni. Az előfeltevésektől a tények, a tényektől az előfeltevések felé. De a tények erősebbek. A tények korrigálhatják az előfeltevéseket, az előfeltevések nem korrigálhatják a tényeket. Az elmélet van az irodalom jobb értéséért, nem az irodalom az elmélet megerősítéséért. Nem érdektelen az iskolai irodalomoktatás szempontjából sem. Ilyen szándékok vezettek egy nyitottabb-történetibb műfajelmélet elméletlettörténeti előfeltételeinek vizsgálatában.

Nem feledhető, hogy Lukács többnyire az irodalmi jelenségek irodalmon kívüli értelmezését kereste. Ifjúkorában történetfilozófiai és etikai, férfikorában politikai és taktikai nézőpontoknak rendelte alá az irodalomvizsgálat lehetőségeit. Az öregkori nagy művek tették dominánssá az esztétikai indítást. De az öregkori életmű nem teljesedett.

Ez okozott gondot egyes irodalomtörténeti, olykor magyar irodalomtörténeti folyamatok értelmezésében. Volt, amikor telibe talált, a politikai nézőpont. Például a híres megállapításban: Ady forradalom nélküli forradalmár. Volt, amikor nem. Például az irodalomtörténeti periodizáció lehetőségeinek a politikátörténeti periodizáció lehetőségeivel való azonosításakor. Páratlan érzéke volt nagy folyamatok felvázolásában. Nem volt páratlan érzéke egyes művészeti jelenségek értelmezésében. Így olykor egy folyamat konstruálásában nagyobbá lett a nem igazán, kisebbé az igazán jelentős.

– Hadd térjünk vissza szemléletének másik orientálójához, Szerb Antalhoz. Érzése szerint élő író ma is?

– Tartós reneszánsza van. Lesz is sokáig. Tudományos és művészi életművének is. Legelevenebb éppen a kettő összekapcsolódása. A művészi érzékenységgel folytatott tudomány és intellektuális elmélyültséggel alkotott művészet. Irodalomtörténeti művei forrást jelentenek ma is – meg vizsgaanyagot. Szépirodalmi művei szemléletében és hangvételében sok minden eleven. Főként novelláira gondolok és az *Utas és Holvilágra*. Érzésekben és gondolatokban is megjelenő válságtudat. Tragikus alaphanggal, de iróniába oldottan. Idézőjelben – ahogy ma mondanánk. Legszívesebben mindent komolyan venne. De fél a komolyanvétel súlyosságától. Ezért ironizálja – a tárgyat is, magát is. Jelez, de mosolyog közben. A tiszta iróniát a tárgy súlya tompítja. A tiszta súlyt a stílus iróniája oldja. Tele van nosztalgiával. Szomorúan mosolyog, mert nem teljesülnek. Retteg tőle, hogy mégis teljesülnek. Mert oda a nosztalgikus állapot, ami emberileg, művészileg termékeny. Igazi racionalista. De tudja a racionális mögött az irracionálisat, a hétköznap mögött a csodát. A kettő egységét szereti legjobban. A csodává lebbedő hétköznapot, a hétköznapivá igézett csodát.

– Hol találkozik az ő korának életérzése a miénkkel?

– Az ő kora nyomasztó, irracionális-antihumánus mítoszokat teremtett. Derűs, racionális-humánus mítoszokkal haladta meg. A mi korunk – lehet, pejoratív a foga-

lom – gyalogosan racionális. Nem az európai racionalizmus nagy hagyományairól van szó, hanem az életvitel rövid távú prakticitásáról, az értékrend kis léptékű hasznosságai elvéről. Sokszor gyanús, amit a hétköznapi érzék nem ragad meg, szokott logika nem értelmez. Ezt kellene meghaladni. Nem az irracionalitás, de a mélyebb racionalitás irányában. Ez szélesebb összefüggés. Benne van a tapasztalati és azon túli, a szokott és nem szokott logika is. Megkísérli a teljes magyarázatot. Az emberen belüli és kívüli világra, meg ahogy a kettő összefügg. Bocsánat a közhelyért: az emberben öntudatra jutott a lét. Ez rang. Lefokozza a csak közelre néző praktikus igény. Előlépteti a távolba is látó elméleti igény. Az öntudat tényéből következik a saját lét meghosszabbításának és megörökítésének vágya. A fellebbenő metafizikum és a rá adott egyéni válasz. Enélkül nincs eleven világmagyarázat.

– *Amit elmondott, természetesen nem mindenben érvényes azokra, akik hívő életet élnek.*

– Természetesen nem. Meg is nőtt a vallás vonzereje. Éppen válaszként. E prakticitással redukált ráció, utilitaritással lefokozott életbölcesség miatt. Spontán gesztus nyúl a vallások évezredes hagyományaihoz. Meg misztikához, okkultizmushoz is. De ne keverjük a fogalmakat. A lét meghosszabbításának, a tapasztalaton-hétköznapon túli megértésének igénye jelenik meg. Ebben és más formában is.

A kereszténység legmélyebb tartalma katarzist is ígérő etikai dráma. Az emberiség kollektív öröksége volt az üdvösség. Bűne miatt elveszítette. De a megváltás adományaként, amit közösen elveszített, egyénileg visszanyerheti. (Hogy az Édennek mi köze van az aranykormítoszokhoz, és az aranykor és elvesztése miként bukkan fel kései filozófiákban – most mellőzhető.) A megváltás mint földreszállás, kínhalál és mennybemenetel éppen az egyéni visszanyerés lehetőségét modellálja. Ez válasz lehet evilágra és azon túlra, immanensre és transzcendensre – meg sok egyébre is. Monumentális, etikai-esztétikai értékű szimbólumrendszer. De számomra a visszanyerés lehetőségének pontos szabályozottsága, körülírható normarendszere gond.

– *Miért látja gondnak?*

– Mert a pontos szabályozottság és körülírt normarendszer hozzáköthet a gyermek-ség állapotához. Ez lehet boldog és védett, de nem felnőtt – no, nem beteljesedett – ám öntörvényű lét. A felnőtt maga küzdheti ki erkölcsi normáit. A szimbólumrendszeren belül maradvá: saját útján és módján, csak rá jellemzően kárhozik vagy üdvözül. Ez létének tétje. A közös üdvösséget a tudás bűne vesztette el. Megkezdődött a kárhozott, a felnőtt lét. A megváltás az egyéni kárhozott biztosságát az egyéni üdvösség lehetőségévé változtatta. De felnőttből gyermekké nem tehetett.

Analógia általában a mítoszok sorsa. És benne a művészeté. A nagy kollektív mítoszok meghatározták az alapvető értékeket: igazat, jót, szépet. Ehhez kapcsolódott szorosan a művészet. Ám a mítoszok szétestek. A világtér színesből szürkévé, poétikusból prózaivá lett. És kérdésessé vált az alapvető értékek meghatározott tartalma. A kérdéses tartalmakhoz nem kapcsolódhatott szorosan a művészet. Teremtett tehát egész és közös mitológiák helyett rész- és magánmitológiákat. Amelyek a szép fogalmára rész- és magánmeghatározásokat adtak. Megkezdődött a művészet önállóbb, de problematikusabb, szabadabb, de veszélyeztetettebb léte. És az alapvető értékeket, üdvösséget vagy kárhozottot egyedül kell megtalálnia. A lényeg talán nem is a megtalálás, hanem az értékigény és az út az értékek felé.

– *Úgy hisszük, esztétikai és erkölcsi kultúra nem létezhet ünnepi lélek nélkül. Mintha ünnepünk elveszítették volna fényüket és kisugárzásukat. Hogyan lehet jól ünnepelni? Atsugározhatják-e az ünnepek hétköznapjainkat is?*

– Kicsit leegyszerűsítetten fogalmazva: ünnepeink válságban vannak. Amíg az ünnep mitologikus-szagrális háttere ép, ép az ünnep is. Áthatja a hétköznapokat. Előtte készülünk rá, utána őrizzük emlékét. Folyamatosan realizáljuk a tartalmakat. Ha megkérdőjeleződik a szagrális, mitologikus háttér, megkérdőjeleződik az ünnep is. Vagy meghal, vagy funkciót vált. Az ünnep ciklikusan tér vissza. Az etikai-esztétikai számadás, önvizsgálat alkalmává tehető. Ez nem szagrális, legfeljebb pszeudoszagrális jelleg, de megőrzi a legfőbb tartalmakat.

Egyes ünnepek a nemzeti tradíció és mítosz részei. Ilyen volt március 15-e – az egyik legszebb. Őszintén sajnálom, hogy meggyengítettük. Szegényebbek lettünk így.

Az emberiség tragikusan veszélyeztetett felnőttkorába léptünk. A már említett gyalogos racionalizmus veszélyezteti az ünnepek tartalmát. Rutinszerű mechanizmus vagy formalizmus fenyeget. Érzelmi-szellemi létérdek az ünnepi tartalmak megőrzése vagy visszanyerése.

– *Ez nyilván összefüggésben van a neveléssel. Azzal, hogy megvan-e a nevelésben az a nyitottság, megértés és szeretetre hangoltság, ami a neveltet képessé teszi az élet egzisztenciális tartalmainak felfogására és továbbvitelére. Szerb Antallal foglalkozva gyakran idézte vele kapcsolatban Sík Sándor nevét és hatását. Nem hiányoznak-e manapság ilyen legendás nevelő egyéniségek? Akik magától értődő természetességgel tudnak adni más világnézetűeknek? Akik igazi áramkört teremtenek lényük kisugárzásával?*

– Egyszerű a válasz: igencsak szükség lenne ilyenekre. Sík a legnagyobb nevelők közül való volt. Szerb cserkésznaplójából tudjuk és Radnótiék életéből is. Szerencsés vagyok, kétszer is találkozhattam vele. Először kolozsvári diákként. Marosfőn, a Maros forrásánál, nagy hegyek közt, rögtönzött irodalmi esten. '43-ban volt. Verseiből olvasott és a *Himnuszok Könyve* készülő fordításaiból. Remélem, jól emlékszem. A *Dies irae*-t és *Stabat Mater*-t, hogy „*Ama végső harag napja*”, meg „*Áll a fájdalomnak anyja*”. A benyomást nehéz felejtetni. Másodszor Szerb Antalról beszélgettem vele, nem sokkal halála előtt. Megejtő volt szelíd szerénysége és sugárzó embersége.

Ami a nagy tanáregyéniségeket illeti: van itt egy a fejlődésből fakadó probléma. A háború előtt jeles tudósok is gimnáziumban tanítottak. Más volt ennek a rangja, és nem is volt egyéb lehetőség. Nem volt minden tanár tudóstanár, de gyakori volt a típus. A háború után nagy tanszékek, tudományos intézetek létesültek. Ha valaki írt egy okos esszét vagy tanulmányt, vagy jó kapcsolatokat teremtett, ide került. Őket örökre elveszítette a közoktatás. És a mai iskolai munka sűrűsége, a megélhetés gondja – kár lenne tagadni! – lefelé nivellál. Gond számomra az iskolarendszer is. A nyolcosztályos általános iskola nagy vívmány volt. Szélesebb kereteket nyitott, demokratizált. De veszélyeztette a színvonalat. A régi gimnáziumban egy nagy iskola vagy kitűnő tanár nyolc évig kísért és hatott. Nem négyig. Mélyebb nyomot hagyott a tudásban, erköcsi-szellemi tartalmakban. Ma többen járhatnak középiskolába, de kisebb hatásokkal. Gondoskodni kellene az elitképzés lehetőségeiről is. A szürkeállomány nemzeti kincs. A kiművelt emberfők száma meg a műveltség minősége – mindenki tudja – tényleges létkérdés. De ma nemigen látom a megvalósítás útját.

– *Az ön szerkesztésében jelent meg Az esztétikai nevelésről című tanulmánygyűjtemény. Véleménye szerint itt és most létezik esztétikai kulturáltság? Bárhová nézzünk is, az élet minden területéről könnyű szomorú ellenpéldákat sorakoztatni. Növekszik a közöny, a cinizmus, az értékhiány, a fenyegetettség tudata. Mi a szerepe ilyen helyzetben az ön szűkebb tudományterületének, az esztétikának?*

– Távolról kell elindulni. A művészet, maga az esztétikum része volt egy kultikus-mitologikus összefüggésnek. Az etikummal és logikummal együtt. Ez volt a szép, jó és igaz egysége, Az összefüggésrendszer azonban szétesett. A művészet autonóm lett, de

veszélyeztetett. Létét és minőségeit magyarázni kellett. A szekularizált művészetben alakult ki az egyszeri alkotást körülvevő, a szakrális eredet emlékét is őrző aura. Különvált a hétköznaptól. A templom művészete helyett létrejött a művészet temploma. Múzeum, színház, hangversenyterem – a távolságtartás jelképei. A fejlődés aztán kikezdte az aurát. Meg is született az igény: vissza vagy előre a hétköznaphoz. Ám a hétköznapot elhagyó művészet és a művészetet elvesztő hétköznapi furcsa ellentét. A művészetben még megvan a szakralitás emléke, a hétköznapi tisztán profán. Megkerülhetetlen a kérdés: a hétköznapi válik művészibbé, szakrálisabbá vagy a művészet hétköznapiabbá, profánabbá. Félő, nem az előbbiről, de az utóbbiról van szó.

Itt válik fontossá a technizált és sokszorosított művészet, televízió, video – és sok egyéb variáció is. Biztos: nem az aura erősítése, hanem gyengítése, nem a művészibb hétköznapi, hanem a hétköznapiabb művészet irányában hatnak. A művészet valamelyest behatol a hétköznapiakba. Az ingerszegény környezet ingergazdagabbá lehet. Kérdés: mi a hozama, mi az ára? Hozama az esztétikai kultúra valamelyes szélesedése. Ára az esztétikai kultúra radikális nivellálódása. Van egy örökség és egy tál lencse. Még nem zárható le a dilemma, adunk-e örökséget lencséért, és mekkora darab örökséget mekkora tálért. A teljes nyitottság efemer módon korszerű, a teljes zártság komikus módon arisztokratikus. Rossz végletek. Türelmet ajánlanék és sok meditációt.

Innen származik az esztétika dilemmája. A filozófiai esztétika az aurával rendelkező, önálló, a kultikus összefüggésből már kivált, a hétköznapi összefüggésbe még nem integrált művészet, a szekularizált művészet tudomány. A kultusz részét képező művészet mellett nem volt szükség ilyen tudományra, a hétköznapi részét képező művészet mellett másfajta tudományra lesz szükség. Ha megmarad az aura mellett, nem változtatja fogalmait, nem magyarázhatja az új művészi jelenségeket, ám tovább él mint filozófiai esztétika. Ha nem marad meg az aura mellett, megváltoztatja fogalmait, magyarázhatja az új művészi jelenségeket, ám megszűnik mint filozófiai esztétika. Élesen fogalmazok, de tényleg ez a dilemma. Az új jelenségek teljes kizárása rossz, dogmatikus véglek. Az új jelenségek teljes befogadása önfelszámoló gesztus. Szomorúan mondom: úgy vélem, filozófiai esztétika ma csupán konzervatív pozícióból írható. De nem a tények vannak a fogalmakért, hanem a fogalmak a tényekért. Sok még itt a gond.

A végletes konzervativizmus a tudomány megmerevedése lehet, a teória halála. Ám értékek védelméről is szó van. Amelyek a tradícióval és a tradíció értelmével kapcsolatosak. Természetesen esztétikai értelemben. Sokat gondolok Babitsra. Ahogy alapvető humánus értékeket védett fél évszázada, és már korábban is. Sokszor minősítették konzervatívnak. Nem a minősítés a lényeges, hanem hogy érvényes etikai magatartással tette az értékvédelmet.

– Ma is fenyegetett világban élünk, a pusztulás jelei között. Hite szerint érdemes a művészeknek Orpheuszként pokolra szállniuk?

– A pokolraszállás képe gyakran idézett, közhelyszerű, pedig mélyen igaz. Nem tudok jobb metaforát a művészmagatartás jellemzésére – ha átéltségről és hitelről van szó. A világ sokféleképpen fenyegetett. Kellenek a fényjelek meg a példák is. Tudom, korszerűtlenül gondolkodom. De – saját felelősségemre – megengedhetem magamnak. Mindig ilyesmit várok a művésztől. Pokolraszállás hozamaként gyűjtött fényjelet, ismeretlen világokat (alvilágokat?) felfedező magatartást. Van a pokolraszállásnak ellenmetaforája is, a boldogok szigete. Az egyik a gyötrődő részvétel, a másik a rezignált visszavonulás jelképe. Mi tagadás, nem ellenszenves az utóbbi. Még azt sem mondom, ma nincs boldogok szigete. Ki-ki egyénileg-átmenetileg – talán – teremthet magának. De mi az ár? Lukianosz jut eszembe és Erasmus. A kíméletlen satirikus arról beszél, hogy a boldogok szigetéről újra elszökik Heléna, újra elvágyódik

Odüsszeusz. A szelíd humanista arról, hogy a boldogok szigetén született a balgaság. Az első variáció a nyugtalanság nélküli boldogság, a második az öntudatlanságban szerzett nyugalom. Meggondolkodtató tét. Talán mégis inkább a pokolraszállás veszélyei. Fenyegtettség sok van. Most csak kettőről.

Az egyik, hogy baj van Európa tradicionális vezető szerepével. Tudom, az „Európa-centrikus” gondolkodás korszerűtlen. Ezért nyíltan vállalom. Mit tehetnék? Európában élek, kicsit a peremén. Így sok mindent jobban láthatok, önállóbb elhatározással vállalhatok. Az Európán kívüli kultúrákat kevésbé ismerem. Miért ne lehetnék elfogult a magaméval? Most nem az európaiság diktálja a fejlődés ritmusát. Félek, baj lehet belőle. Ám sokszor jóstolták az európai kultúra végét. Például a két háború közötti válságfilozófiák. Válság akkor is volt, most is van. De az európai kultúrának nem volt mégsem vége, remélem, most sincs. Európa teremthet összemperi mondandót. A görög hagyomány lehet példa. A görögség a kultúra folytonossága volt a rómaivá lett világban.

A másik, hogy a civilizáció baljós határponthoz érkezett. Megtanult beavatkozni folyamatokba, és módosítani azokat. De nem tanulta felmérni a beavatkozás és módosítás következményeit. Ez veszély az ember számára. Netán túllépi a kereteket, amelyek számára rendeltettek. Vagy felborítja az egyensúlyt, amin léte alapul. Az egyensúlyt megbillenteni biztos képes, visszabillenteni nem biztos. Túllépheti hatáskörét, felszabadíthat erőket, amelyek természetét és irányát nem pontosan ismeri. A veszély egyik variációját Goethe fogalmazta. A bűvészinás ki tudja szabadítani a szellemet, de visszaparancsolni nem. A másikat Schweitzer. Az ember megtanult uralkodni a természet külvilágán, de saját belvilágán nem. Gondolkodni kellene a humanista figyelemzetéseken. Ez is művészi, talán kicsit európai-művészi hivatás.

– Szeretném megkérni, végezetül szóljon röviden további terveiről, készülő munkáiról, tudományos elképzeléseiről.

– Sajtó alatt van Hegel és Lukács műfajelméletéről írott monográfiám. Összeállítottam egy válogatott tanulmánykötetet is. Benne esztétikai és irodalomtörténeti traktátusokkal, meg olyanfajta, általánosabb összefüggéseket megközelíteni kísérő esszékkel, amelyet az Újhold-Évkönyv utóbbi számában közöltem bizonyos természet-tudományos és művészeti folyamatok összefüggéséről. Ennyit arról, ami megvan.

Sok az adósságom. Minél idősebb vagyok, annál jobban érzem. Néhány dolgot még meg kell kísérlnem. Hogy ne legyek nehéz helyzetben a nagy elszámolásokon.

Adósság a még mindig meg nem írott nagyobb Füst Milán-esszé vagy esszésor. Szellemi izgalmakban nem bővelkedő egyetemi éveim vigasza volt. Nagyszerű példa, miként lehet saját, külön művészi aurát létrehozni fenyegetett korokban. Szerepet építeni, amiben a művészet nagy mágikus-megidéző eredete újra testet ölt. Messze túl a hétköznapiakon, a teremtett ünnep birodalmában.

Nagyon foglalkoztat a műfaj szépirodalom és bölcsélet határán. A kettő lehetőségeit egyesíti, érzéki-személyes megformálást, gondolati-elméleti általánosítást. Konfesszió, aforizma, esszé, életbölcseesség. Olyan élményeim kötnék ide, mint Marcus Aurelius, Augustinus, Montaigne, Pascal olvasása. Szeretnék írni a műfaj lehetőségeiről – középpontban a XVII. századi francia moralistákkal.

Erdélyiségem érzelmi-gondolati eredményeit is össze kell foglalnom. Teljes és hiteles nemzeti tudat (és ezen belül egyéni tudat) számot kell adjon erről. Veszteségekről, lehetőségekről egyaránt. Nem mindig tiszta felhangok is kapcsolódnak ehhez. Ezért is szeretném saját Erdély-élményemet megfogalmazni. Úgy vélem, olyan magatartások lesznek a középpontban, mint Apácai Csere János. Aki egyszeri egységet teremtett az ismeret és gondolat nagy hazája, Európa és a lélek és tett kis hazája, Erdély, Amsterdam és Kolozsvár, Utrecht és Gyulaféhevár között.

Valamit szeretnék tisztázni művészet és mítosz kapcsolatából. Van-e aura nélkül művészet? Van-e mítosz nélkül aura? És ehhez hasonlók a nagy kérdések. Mi a latin-amerikai regény titka? Nem az, hogy originális mítoszrendszerrel találkozott, és ettől nagyra nőtt? Így ragadt meg sok mindent hétköznapiakban és hétköznapiak fölött? Rengeteg kérdés van itt még. Valamilyen részválasz talán megkísérelhető.

Sorolom tovább magamtervezte feladataimat, hogy minél távolabb kerüljön időben a legnagyobb. Valaha szerettem volna megfogalmazni egy tömör irodalomelméleti összefoglalást. Minden – majdnem minden! – nehézségét látom már. Mégsem adtam egészen fel. Talán lehet belőle törleszteni valamit. És talán valami erőm is marad még.

– *Adja Isten! Köszönjük a beszélgetést.*

(r. l.)

In memoriam

Baránszky-Jób László

Nagy pedagógus volt és jelentős tudós. És legjobb író-költő kortársainak benső, tanácsadó barátja. Titkaik tudója, mégis a síríg hallgató bizalmasa. Pedig szeretett beszélni: létformája volt. De csakis a művekről. Szikráztak körülötte a mondatok: ötletek, lényegi összefüggések, újabb és újabb alkotásokra figyelemfelhívó méltatásai. Egy-egy bekezdésnyi ötletéből mások könyveket írtak volna. Ő türelmetlen volt: mindent ismerni akart, és minden ötletét elmondani. Közel egy-ötven volt Tamási Áronnal, idősebb, mint Szabó Lőrinc vagy Márai Sándor, és miután róluk alapvető, lényeges elemzéseit megírta, sietett a mai legfiatalabbakat bemutatni lelkesen. És hogy tudott lelkesedni! Legutolsó tanulmányainak egyikében Temesi Ferenc regénytelitalálását elemzi. Amikor más már rég csak az emlékeiből él – ha él –, Baránszky-Jób László új életet kezdett. Nyolcvan felett a legfürgébb és legélesebb szemű kritikusunk lett. Nemrég köszöntöttük az Írószövetségben kilencvenedik születésnapját. Az ő esetében a születési évszám csak papírforma: ő volt közöttünk a legfiatalabb. Pár éve New Yorkban járván költő és művészettörténész fiától játékos üzenetet hoztam kazettán a számára: folyóiratokban olvassa, kint járó kollégáitól hallja – mondja a fia –, hogy az „öreg” nevén született egy ifjú kritikus Magyarországon, aki óriási energiával elárasztja az egész magyar sajtót. A játék igazat mondott. Baránszky-Jób László az utóbbi évtizedben megújult: fiatalok vették körül, lelkesedtek érte, figyeltek szavára, mérték lett számukra az ő értékítélete. Igaz, ehhez partnerre volt szüksége, olyan figyelmes szerkesztőre, aki felismerje a benne szunnyadó készségeket: Juhász Ferenc hívására az Új Írás majd' minden számában szerepelt ez a nagy koncepciójú, filozófiai iskolázottságú kritikus. De maradt energiája más lapokra is, így a Vigiliában jelent meg nagyszerű Márai-esszéje és készülöben volt Prohászka-tanulmánya. Persze ez az öregkori jelenlét talán egy kicsit el is fedte a múltat, mintha meg is feledkeztünk volna a filozófus és esztéta értékeiről, aki valaha a fenomenológiai iskolát velünk megismertette, aki Arany János formanyelvéről értekezett. Nem az emlékeiből élt, így nem is gondoltunk rá, hogy Németh László, Szabó Lőrinc, Áprily Lajos, Jékely Zoltán, Szentkuthy Miklós baráti körében élve, legjobb műveik létrejötte idején ő lehetett első olvasójuk és vitapartnerük: közvetlen tanácsaival is benne él irodalmunk már klasszikus eredményeiben.

Kabdebő Lóránt